

Fromann Richárd

Nemzetek boldogsága és annak forrása az Easterlin-paradoxon tükrében

Létezik-e „nemzeti boldogság”? Lehet-e egy ország boldog vagy boldogtalan? Ha igen, milyen különbségek lehetnek az országok között, és melyek lehetnek a meghatározó tényezők az eltérésekben? Talán a gazdasági fejlettség vagy a kulturális értékrendszer különbségei? Jelen tanulmányban azt szeretnénk röviden megvizsgálni, hogy a világ különböző országainak állampolgárai mennyire elégedettek a saját sorsukkal, életükkel, milyen a szubjektív boldogságérzetük, valamint milyen országok közötti különbségek vannak. A nagymintás nemzetközi vizsgálatok eredményei alapján bemutatjuk a világ „boldogság-térképeit”, ahol plasztikusan láthatóvá válnak a nemzetek közötti különbségek mintázatai. A jól körülhatárolható különbségek elemzésénél pedig a tényleges oksági kapcsolatok feltárására teszünk kísérletet. Az első és az utolsó bekezdésekben ugyanis arra a kérdésre keressük a választ, hogy az étellel való elégedettség és a boldogságérzet növekedésének melyek az elsődleges meghatározó tényezői, mitől is függenek; vagyis az okokra vonatkozó hipotéziseket ellenőrizzük. Valóban egy ország lakosságának általános boldogsága alapvetően az anyagi jólét, a magas életszínvonal függvénye, vagy ez csak egy olyan látszat, amely mögött az igazi okok a felszínes vizsgálatoknál látensek maradnak? Richard Easterlin már 1974-ben felhívta a figyelmet arra a meglepő jelenségre, hogy bár egy adott országban a gazdagabbak általában elégedettebbek az életükkel, boldogabbnak mondják magukat a szegényebbeknél, de a gazdasági növekedés nem vagy nem szükségszerűen korrelál az emberek boldogságérzetével, sem individuális, sem makró szinten. Álláspontja szerint tehát önmagában a GDP növekedése nem teszi boldogabbá az embereket. Easterlin azt állítja, hogy az anyagi javakban mért növekedés és a szubjektív jóllét között legfeljebb együtt járásról beszélhetünk, de semmiképpen sem oksági kapcsolatról. Ezt a látszólagos vagy valós ellentmondást nevezzük Easterlin-paradoxonnak. Ezen paradoxon körüli tudományos diskurzus rövid bemutatása mellett a tanulmány utolsó részében egy saját oksági modellt („Megbontott Boldogság Modell”) mutatok be részletesen, amely a paradoxon feloldására, a szubjektív jóllét oksági magyarázatára kínál alternatívát.

1. Easterlin-paradoxon alapvető kérdései

A második világháborút követően *Japán* a történelem egyik legnagyobb gazdasági növekedését produkálta, 1964 és 1981 között az egy főre eső nemzeti össztermék több mint 100%-kal nőtt, de a lakosok mégsem lettek elégedettebbek az életükkel, sőt, a boldogság kérdésére legpozitívabb választ adók aránya a hetvenes évek elejére még csökkenő tendenciát is mutatott. Hasonlóan meglepő tendenciát észlelhetünk az *Egyesült Államokban* is, ahol annak ellenére, hogy 1940 és 1970 között a reálbérek folyamatosan nőttek, az emberek elégedettségi foka, boldogságérzete az 1950-es években történő tetőzést követően folyamatosan csökkent.

1.1. Easterlin-paradoxon jelenségének rövid bemutatása

A fogyasztói társadalom azon alapvetése, mely szerint az áruk és szolgáltatások termelésének, valamint a nemzetek gazdaságának és polgárai jólétének növekedése egyben boldogságuk, szubjektív jóllétük növekedésével is jár, 1974-ben tudományosan megdőlni látszott. Richard Easterlin 1974-ben publikált empirikus vizsgálata ugyanis arra a meglepő jelenségre hívta fel a figyelmet, hogy bár egy adott országban a gazdagabbak általában elégedettebbek az életükkel, boldogabbnak mondják magukat a szegényebbeknél, de a gazdasági növekedés nem, vagy nem szükségszerűen korrelál az emberek boldogságérzetével, sem individuális, sem nemzetközi szinten (Easterlin 1974: 89-125).

A kultúrák között történő összehasonlító vizsgálatok is megcáfolták azt az álláspontot, mely szerint a gazdagabb országokban élő emberek boldogabbnak lennének. Easterlin ugyanakkor megemlíti, hogy éppen az eltérő kultúrák, társadalmi normák és értelmezések miatt az országok közötti összehasonlítások módszertanilag problémásak lehetnek, mivel a különböző kultúrák fogalomhasználata egymással nehezen összehasonlítható (Easterlin 1995: 35-47).

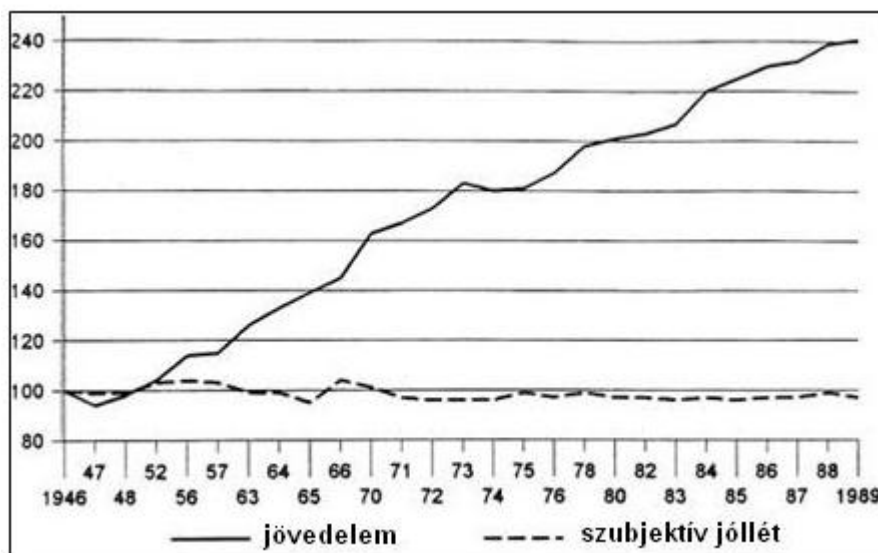
Pár évtizeddel később azonban megjelentek az első olyan tudományos kritikai publikációk, amelyek az Easterlin-paradoxon alapállítását igyekeztek megcáfolni. Ezek a kutatók¹ empirikus vizsgálatok adataival próbálták alátámasztani, hogy a gazdasági helyzet és a szubjektív jóllét között igenis van ok-okozati összefüggés, méghozzá szoros korrelációval, és hogy nincs olyan jövedelmi határ, amely felett gyengülne az oksági kapcsolat erőssége. Easterlin későbbi vizsgálatai, reflexiói és kutatási elemzései azonban újra és újra megerősítették az eredeti állítását az anyagi jólét és boldogság kapcsolatára vonatkozóan.

A paradoxon alapvető mondanivalóját jól érzékelteti a Dienerék nemzetközi vizsgálatában kapott eredményeket bemutató következő grafikon (Diener et al. 1999: 276-302). Az idősoros adatok arról árulkodnak, hogy a vizsgált országok esetén az 1994 és 1989 közötti időszakban a folyamatos és jelentős gazdasági fejlődés egyáltalán nem társult a boldogságszint, a szubjektív jóllét növekedésével.

¹ Az Easterlin-paradoxon legjelentősebb kritikusai Veenhoven, Hagerty (2003), Stevenson és Wolfers (2008).

1. ábra

Az anyagi helyzet és a szubjektív jóllét változása 1946 és 1989 között Franciaországban, Japánban és USA-ban

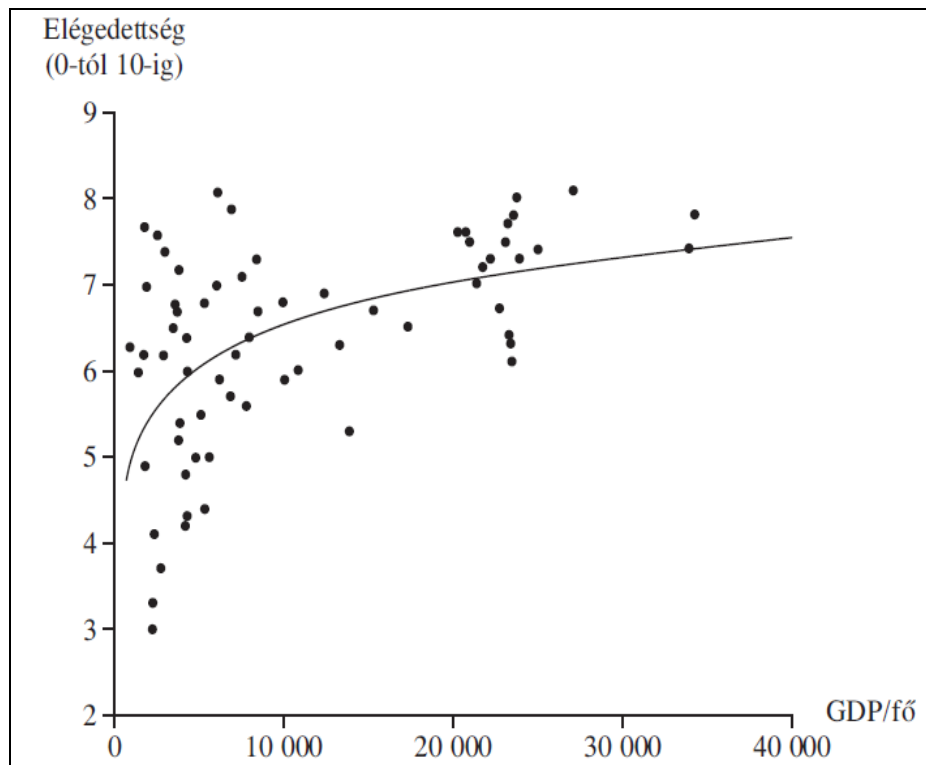
Forrás: Diener et al. (1999: 288)

Lane Egyesült Államokra vonatkozó eredményei azonban még ennél is megdöbbentőek, mivel ő egyenesen az általános elégedettség szint csökkenéséről tanúskodik a „*The loss of happiness in market democracies*” című könyvében (Lane 2000 – idézet: Szondy 2007: 300).

Keresztmetszeti felmérések esetében Diener és Seligman (2004) elemzése pedig arra mutat rá, hogy évi 10.000 dolláros GDP/fő érték felett az elégedettség és a GDP közötti korreláció csupán 8 százalékos, ezzel szemben a teljes tartományt tekintve a korreláció 50 és 70 % közötti (2. ábra).

2. ábra

Elégedettség és GDP különböző országok (pontokkal jelölve) esetében

Forrás: Diener–Seligman (2004: 5)

Ugyanezt a jelenséget figyelték meg Diener és munkatársai is, csak individuális szinten tanulmányozták a kérdést, amelyben az éves jövedelem és a jóllét közötti viszonyt vizsgálva egyértelműen kirajzolódott, hogy itt is érvényesül egyfajta „plafon-hatás” (Diener et al., 1993: 195-223). A létfenntartáshoz szükséges anyagi javak eléréséig, vagyis alacsonyabb jövedelem esetén ugyanis még erős az összefüggés az anyagi helyzet és a boldogság, az étellel való elégedettség között, de egy bizonyos kritikus pont felett, amikor már inkább bőségről beszélhetünk, ez a kapcsolat jelentősen gyengülni kezd.

Sőt, Heliwell szerint 10.000 dollár felett a GDP boldogság, elégedettség növelő ereje zérus (Heliwell 2003: 331-360), Zolatas pedig még ennél is továbbmegy, aki már egyenesen negatív gazdasági határhaszonnól beszél egy bizonyos pont felett (Zolatas 1981 – idézet: Takács 2005: 690).

Összességében, az elmúlt évtizedek - Easterlin-paradoxont megerősítő - kutatásai nyomán elmondhatjuk, hogy a paradoxon arra a meglepőnek tűnő jelenségre világít rá, mely szerint a létfontosságú szükségletek kielégítése után az embert már nem teszi boldogabbá a további anyagi javak megszerzése.

1.2. Easterlin-paradoxon vizsgálatához kapcsolódó kutatások főbb mérföldkövei

A következőkben az Easterlin-paradoxon körüli viták, nézőpontok, módszertani és értelmezésbeli eltérések főbb mérföldköveit vesszük sorra.

Richard Easterlin az 1974-ben megjelent *"Does Economic Growth Improve the Human Lot?"* című tanulmányában fogalmazta meg a paradoxont, mely szerint a tehetősebb országok lakói nem vagy nem feltétlenül boldogabbak, mint a szegényebb országok lakói, ha az alapvető szükségleteik kielégítettek. A pénz egy bizonyos ponton túl már nem okoz jelentős változást a boldogságuk mértékében (Easterlin 1974: 89-125).

Több mint 20 évvel később, 1997-ben Andrew Oswald újra a média érdeklődésének előterébe állította a több évtizede megfogalmazott, de már egy kicsit elfeledett paradoxon kérdéskörét (Oswald 1997: 1815-1831).

Aztán 2003-ban Ruut Veenhoven és Michael Hagerty az évtizedekig elfogadott Easterlin-paradoxont megkérdőjelezve, különböző kutatások adataiból, egy újfajta megvilágításba helyezték a problémát, és végül arra a megállapításra jutottak, hogy - szemben Easterlin állításával - valójában nincs is paradoxon. Ezen eredmények szerint tehát a jövedelem növekedése igenis boldoggá teszi az országokat és azok polgárait (Veenhoven, Hagerty 2003: 1-27). Easterlin azonban nem tágított. Veenhovenék kritikájára válaszul továbbra is fenntartotta eredeti állítását, arra hivatkozva, hogy a paradoxon jelenségét megkérdőjelező kritika inadekvát adatokra épít, így ez ebben a kérdésben nem lehet releváns (Easterlin 2005: 429-443). A vita azonban továbbra sem csillapodott. Betsey Stevenson és Justin Wolfers, a Pennsylvániai Egyetem két közgazdásza a *„gazdasági fejlődés és a szubjektív jóllét”* címmel publikált kutatásukban felülvizsgálták az Easterlin-paradoxon fő állítását. A világ minden tájáról származó Gallup közvélemény-kutatások új, idősoros elemzési adataira támaszkodva végül ugyanarra a következtetésre jutottak, mint Veenhovenék. Easterlin állításával szemben, Stevensonék elemzése szerint az abszolút jövedelem és a mért boldogság között egyértelmű pozitív kapcsolat van, mind individuális szinten, mind országos, nemzetközi viszonylatban (Stevenson, Wolfers 2008). Ennek megfelelően határozottan kijelenthető, hogy a gazdagabb országok lakosai általában véve igenis boldogabbak.

2010-ben Easterlin egy - 37 ország bevonásával történő - nemzetközi kutatás újbóli adatfelvétele alapján az eddigi állításait azaz a paradoxon létezését ismét megerősítette². A kritikákat illetően pedig úgy nyilatkozott, hogy a vizsgálati módszerek eltérése miatt azok nem összehasonlíthatók az ő kutatásainak eredményeivel. Ismét rámutatott arra a problémára is, hogy a paradoxont cáfoló tanulmányokat a kulturális különbségek és tradíciók torzítják, tekintve, hogy a különböző országok lakosai - az adott ország társadalmi normái mentén - eltérően vélekednek és válaszolnak a boldogságot érintő kérdésekre.

2. A „boldogság” tudományos meghatározása

Az egyéni és nemzeti szintű boldogság definíciója és ennek következtében mérése is sokféleképpen határozható meg. A boldogság legtöbbször használt és legelfogadottabb tudományos megnevezése a „szubjektív jóllét”, rövidített formában: SWB („*Subjective well-being*”).

Diener és munkatársai szerint a szubjektív jóllét azt mutatja, hogy az emberek hogyan, milyen módon értékelik a saját életüket, mind kognitív, mind affektív síkon (Diener et al. 1999: 276-302). Ez alapján az a személy rendelkezik magas szubjektív jólléttel, aki az életét kielégítőnek látja, és pozitív érzelmeket gyakran, negatív érzelmeket ritkábban él meg. A szubjektív jóllét három összetevője Szondy Máté boldogságkutatással foglalkozó pszichológus szerint az *élettel való elégedettség*, a *pozitív érzelmek magas szintje* és a *negatív érzelmek alacsony szintje* (Szondy 2004: 53-72). Mindhárom összetevő egymástól jól elkülöníthető, így önállóan is alkalmasak arra, hogy vizsgálat tárgyai lehessenek. Nagyon fontos, hogy az *élettel való elégedettséget* ne azonosítsuk a *szubjektív jólléttel*. Az élettel való elégedettség ugyanis a szubjektív jóllét egyik eleme, így tehát míg az élettel való elégedettség komponens kizárólag csak *kognitív* természetű, a *tágabb értelmű szubjektív jóllét* viszont – az *elégedettség* motívuma mellett - magában foglalja még a pozitív és negatív érzelmek komponenseket is, amelyek értelemszerűen *affektív* természetűek.

Watterman, valamint Ryan és Deci szerzőpáros két típusra bontja a boldogság fogalmát. Ez alapján beszélhetünk a tevékenységekbe történő bevonódás örömét jelző *eudémonikus boldogságról* és a szükségleteink kielégítése során keletkező pozitív érzelmeket mutató *hedonikus boldogságról* (Watterman 1993: 678–691; Ryan, Deci 2001: 141-166).

² Alok Jha: Happiness doesn't increase with growing wealth of nations, finds study (The Guardian. 13 December 2010; <http://www.guardian.co.uk/science/2010/dec/13/happiness-growing-wealth-nations-study> (letöltés: 2011.03.16.)

3. Nemzetek boldogságszintje a világ országaiban - főbb nemzetközi tendenciák 2006-tól

A *World Values Survey* által a világ számos országában készített, 2006-os felmérése³ alapján a világ legboldogabb országa *Puerto Rico* és *Mexikó*, majd csak ezután következnek az olyan modernebb, fejlettebb nyugati országok, mint *Dánia*, *Írország*, *Izland*, *Svájc* és *Észak-Írország*. Érdekes módon (vagy az Easterlin-paradoxon tételei alapján inkább nyilvánvalóan) a világ leggazdagabb vagy legnagyobb befolyással rendelkező országai nincsenek az első tízben sem. Az *Egyesült Államok* csak a 15. a rangsorban, *Nagy-Britannia* a 25., majd ezt követően jön csak *Németország* és *Franciaország*.

Feltűnő, hogy a skandináv valamint a közép- és dél-amerikai országok milyen előkelő helyet foglalnak el boldogságrangsorban.

Veenhoven - a *World Values Survey* adataira építve - a *World Database of Happiness* projektjének keretei között 24 ország boldogságszintjét vizsgálta, 1946 és 2007 közötti időszakra vonatkozóan. Veenhoven, a 2000 és 2009 közötti időszakban történt, 146 országot érintő, nemzetközi vizsgálat adataiból több, rendkívül fontos táblázatot állított össze. Jelen tanulmány kutatási kérdését tekintve az egyik legfontosabb összesítés⁴ az, melyben az étellel való elégedettség 10-es fokozatú skálája szerint sorrendbe állítja az országokat⁵. Ezen kimutatás szerint az első helyen áll *Costa Rica*, 8.5-ös értékkel, és ezt követi *Dánia* (8.3), *Izland* (8.2) és *Svájc* (8.0). Ahogy az előzőekben bemutatott - *World Values Survey* 2006-os felmérésére építő - boldogságrangsorban is látható volt, itt is világosan látszik, hogy - Dániával az élen - az *észak-európai*, és ezen belül is elsősorban a *skandináv* államok a legboldogabb országok közé tartoznak.

Természetesen nem lehet figyelmen kívül hagyni *Mexikó* esetét sem, mely mindkét boldogságlista élén (ebben a listában Finnországgal együtt, az 5. helyen, 7.9 boldogságponttal) helyezkedik el, annak ellenére, hogy a szegényebb országok közé tartozik. Ennek a látszólagos paradoxon állapotnak a kimutatása az Easterlin-paradoxon igazolásának kérdésében válik majd igazán jelentőssé. A rossz gazdasági státuszú, alacsony jövedelemmel

³ Forrás:

http://replay.waybackmachine.org/20061009232633/http://www.worldvaluessurvey.org/Upload/5_wellbeingrankings.doc (letöltés: 2011.03.16.)

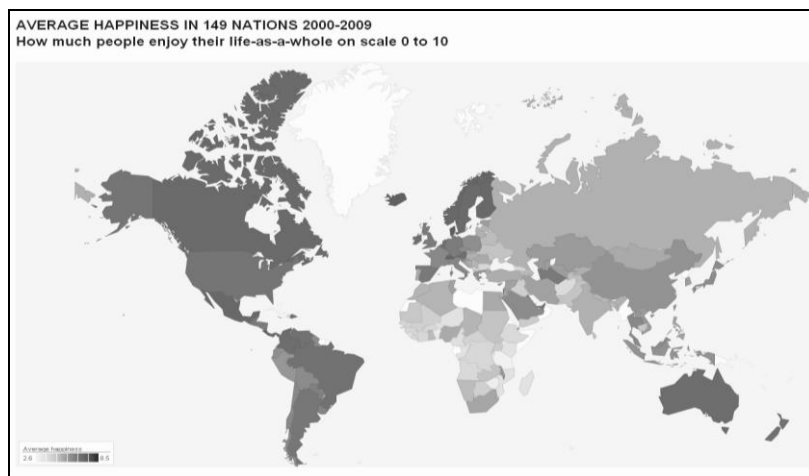
⁴ Forrás: [World Database of Happiness Rankreport Average Happiness](http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/) (<http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/>) látogatás: 2011. 03. 16.

⁵ Veenhoven ebből a listából kihagyta *Puerto Rico*-t (8.3), *Kelet-Németországot* (6.4) és *Nyugat-Németországot* (7.0), mert ezeket nem tartja önálló országoknak.

rendelkező dél-amerikai országok közül a rendkívül előkelő, 18. helyen lévő *Brazília* (7.5) is megelőzi azt az *Egyesült Államokat*, amely csupán a 20. helyen tartózkodik, 7.4 ponttal. Rögtön a nyomában olyan további közép-és dél-amerikai országok következnek, mint *Argentína* (21.), *Guatemala* (24.) és *Venezuela* (26.). Az olyan gazdaságilag és kulturálisan is meghatározó, erős európai államok, mint a 27. helyen álló *Németország* és *Nagy-Britannia* (7.1) is jelentősen le vannak maradva a boldogság, illetve az élettél való elégedettség tekintetében. *Franciaország* (6.6) még ennél is lejjebb helyezkedik el, a 45. helyen, de érdemes megemlíteni a világ legjelentősebb gazdasági fejlődését bemutató *Japánt* (6.5) is a 49. helyével.

Ezeket az adatokat az egész világ térképére vetítve (*1. térkép*) világosan látszik, hogy a különböző földrészek mennyire más boldogságszintről árulkodnak; például Észak-Amerika és Dél-Amerika is boldog országoknak adnak helyet, míg Ázsiában és Afrikában inkább boldogtalanságról beszélhetünk.

1. térkép
Átlagos boldogságszintek eltérései 146 országban, 2000-2009 között

Forrás: *World Database of Happiness Rankreport Average Happiness*⁶

Európa viszont - a többi földrésszel ellentétben - nem egységes, hanem igen vegyes képet mutat (*2. térkép*), és alapvetően két csoportra bontható: a boldog *Észak, Dél- és Nyugat-Európára* és a kevésbé boldog *Közép-és Kelet-Európára*. Ezt a megosztottságot éppen az a kontraszt mutatja be, ami az egymással szomszédos Ausztria és Magyarország között látható. A világ legboldogabb államai közé tartozó, a lista 14. helyét elfoglaló Ausztria (7.6) mellett *Magyarország* (5.5) a „boldogtalan” 84. helyet foglalja el.

⁶ http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/maps/Map_AverageHappiness.php

2. térkép
Átlagos boldogságsszintek eltérései Európában, 2000-2009 között

Forrás: *World Database of Happiness*

Abban az esetben, ha azt vizsgáljuk, hogy egy országon belül, az állampolgárok között mekkora az eltérés a szubjektív jóllétét illetően (3. térkép), vagyis ha az országon belüli *boldogsági egyenlőtlenséget* (*egyenlőtlenség – 0-10 terjedő skálán mért élettől való elégedettség országon belüli szórása*) vizsgáljuk, akkor az előző boldogságtérképnek voltaképpen a reciprokját kapjuk. Ez azt jelenti, hogy általánosságban az látszik, hogy míg a legboldogabb országokban a legkisebb a különbség az állampolgárok szubjektív jólléte között, a legkevésbé boldog országok állampolgárai között pedig a legnagyobb eltérések mutatkoznak e téren.⁷ Ezek szerint tehát szoros kapcsolat mutatkozik az adott ország boldogsága és az országon belüli boldogságsszint különbségei, „szórása” között. Ennek oksági fejtegetése jelen tanulmánynak nem célja, de ha az erre vonatkozó okokat szeretnénk röviden vizsgálni, akkor valószínűsíthető, hogy ez a jelenség az Easterlin-paradoxon kritikus pontjával magyarázható, vagyis egy bizonyos anyagi szint felett már nem emelkedik olyan mértékben (vagy egyáltalán nem) a szubjektív jóllét szintje. Tekintve, hogy a fejlettebb és gazdagabb államok átlagos anyagi státusza a kritikus pont felett helyezkedik el, a „boldogság szórása” is kisebb, mint a nehezebb anyagi körülmények között élő országoké.

⁷ Részletek: http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/findingreports/TrendReport2007-3.pdf (letöltés: 2011. 04. 02.)

3.térkép

Országokon belüli „boldogsági egyenlőtlenségek” eltérései 146 országban, 2000-2009 között

Forrás: World Database of Happiness Rank report Inequality Adjusted Happiness⁸

Ha közelebbről megnézzük a világtérkép mögött meghúzódó adatokat, akkor egyértelműen láthatjuk, hogy az első helyeken az *észak-európai államok* a dominánsak. *Hollandia* áll az első helyen, 1.42-es szórással, de ezt követően *Dániában* (1.55), *Finnországban* (1.61), *Izlandon* (1.63) és *Norvégiában* (1.67) – Svájc, Szenegál, Elefántcsontpart, Nepál és Tádzsikisztán mellett - a legkisebb a különbség az állampolgárok élettel való elégedettsége között.

Az is feltűnő, hogy ezen a listán közelebb kerültek olyan *afrikai* országok, amelyekre egyébként a boldogtalanság a jellemző. A világ legboldogtalanabb országai közé tartozó (134. hely) *Kamerun* például a boldogsági egyenlőtlenség tekintetében már az élmezőnyben helyezkedik el (11. hely). De ugyanez a helyzet *Mozambikkal* és *Nigériával* is.

Érdekesség, hogy az *Egyesült Államok* ezen az egyenlőtlenségi listán csak a 26. helyen áll 1.85-ös szórással, *Németország* és *Nagy-Britannia* pedig a 45-46. helyen (2.0-ás szórással). Talán meglepő lehet a boldogsági egyenlőtlenség nagysága (2.16) - az egyenlőségi kérdésekre mindig is érzékeny - *Franciaországban*, amely már inkább a középmezőnyben helyezkedik el, méghozzá a 73. helyen.

⁸ http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl/hap_nat/maps/Map_InequalityAdjustedHappiness.php (letöltés: 2011.04.04)

Ha Európát közelebbről megnézzük, könnyen feltűnik Európa kettős, dichotóm arculata, vagyis a Nyugat- és Kelet Európa közötti egyértelmű különbség; szemmel látható, hogy hol húzódtott, húzódik meg az egykori *szocialista* államok és a *nyugati, piacgazdasági* struktúrára épülő államok közötti „fal”⁹ (4. térkép). Ezt - ahogy a boldogságszintnél, itt is - jól illusztrálja az egymással szomszédos Magyarország és Ausztria példája, ahol *Ausztria* a világ *élettel való elégedettségben mérhető egyenlőtlenségek* rangsorában a 36. helyet foglalja el (1.95-ös szórással), *Magyarország* az utolsók közé tartozik: 116. helyen áll, 2.48-as szórással.

4. térkép
Európa megosztottsága a történelmi örökség

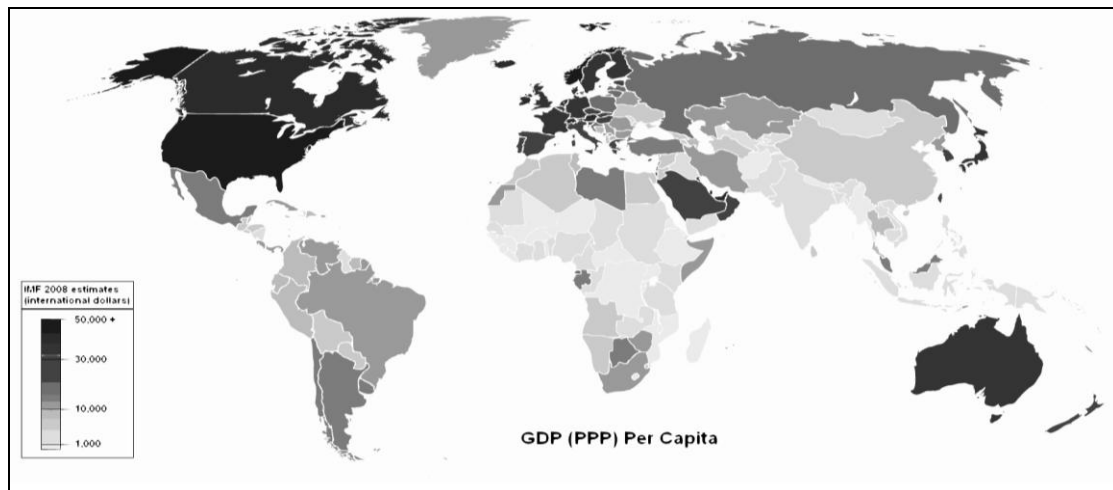
Forrás: *World Database of Happiness Rankreport Average Happiness*

Az Easterlin-paradoxon szempontjából azonban leginkább az országok *gazdasági* helyzetét mutató adatokat (egy főre jutó GDP) érdemes összevetni a világ boldogságtérképével (5. térkép). Ez az összehasonlítás pedig arra enged következtetni, hogy bár a boldogságindex általánosságban követi az adott ország gazdasági helyzetét, mégis vannak olyan feltűnő területek, ahol ez a korreláció nem igazán látszódik igazolódni. A legszembetűnőbb – ahogy ezt korábban már láthattuk - *Közép-és Dél-Amerika* területe, ami elég nagy térség ahhoz, hogy ezt figyelmen kívül hagyjuk.

5. térkép

⁹ Csepeli és Prazsák szerint az európai országok közötti megosztottság ennél régebbi történelmi okokra is visszavezethető (Csepeli, Prazsák 2010: 181-213).

A világ gazdasági fejlettségének térképe (1 főre jutó GDP alapján)

Forrás: IMF számítása, 2008¹⁰

4. Az elsődleges oksági kapcsolat keresése az Easterlin-paradoxon feloldásán keresztül

Az Easterlin-paradoxon megítélését illetően egymással szembenálló vélemények, és egyáltalán magának a paradoxon feloldásának kulcstényezője nagy valószínűséggel abban rejlik, hogy az anyagiak és a szubjektív jóllét közötti viszony változói nincsenek megfelelően definiálva és használva.

Az előzőekben láthattuk, hogy abban az esetben, ha nem, vagy csak részben jár együtt a gazdasági tényező a szubjektív jólléttel, akkor meg kell keresnünk azokat a változókat, dimenziókat, amelyek hatással lehetnek az egyének és az országok boldogságára. Ahhoz, hogy ezt megvizsgáljuk, első lépésként egy olyan mátrixot kell elővennünk, amelyben a vizsgált országokat a gazdasági és az élettél való elégedettség közti keresztátlában tudjuk megtekinteni. Amennyiben az egymáshoz közel álló, hasonló pozícióban lévő országokat valamilyen logikai elv mentén történő klaszterekbe, csoportokba rendezzük, akkor értékes következtetésekre, mélyebb összefüggések felismerésére juthatunk. A dolgozat elején rámutattunk arra, hogy egy ország *gazdasági* állapota (elsősorban az egy főre jutó GDP mutatója alapján) egy bizonyos kritikus pontig erősen korrelál az ország boldogság, a szubjektív jóllét és az élettél való elégedettség státuszával. Ugyanakkor azt is láthattuk – az Easterlin-paradoxon állításait megerősítő kutatási eredményeket vizsgálva –, hogy a „jóléti

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/File:GDP_PPP_Per_Capita_IMF_2008.svg (letöltés 2011.03.16.)

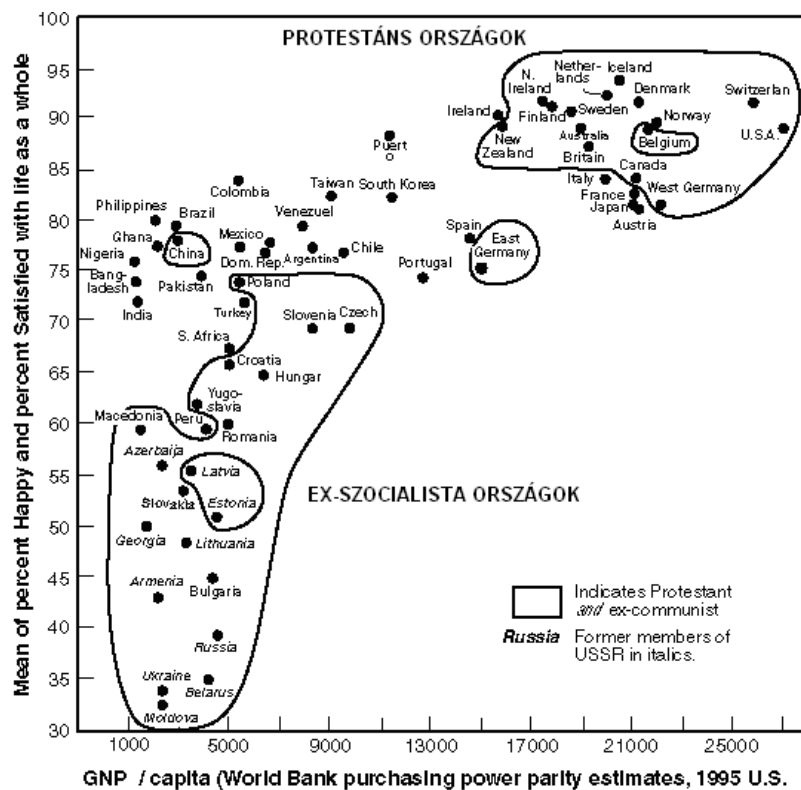
kritikus pont” felett a gazdasági tényező már nem befolyásoló tényező, vagy legalábbis semmiképpen sem olyan erősségben, mint a kritikus pont alatt.

4.1. Posztmateriális megközelítések

A boldogságkutatással foglalkozó vizsgálatok több esetben is azt mutatták ki, hogy valójában nem a gazdasági, hanem a *kulturális* dimenzióban kell keresni a boldogság meglétének vagy hiányának az okát.

Inglehart és Welzel értelmezése is erre a meglátásra épül, vagyis az országok *kulturális* dimenzió szerint elkülönített klaszterekbe foglalhatók, ha a gazdasági és a szubjektív jóléti vetületből indulunk ki (Inglehart, Welzel 2005: 48-76). Ahogy azt már korábban is láthattuk, Európa dichotóm státusza alapvetően olyan több évszázados történelmi örökségre épül, amely a szocializmus Közép-és Kelet-Európában történő térnyerésével még erősebbé vált. Ma összességében azt mondhatjuk, hogy világosan szétválasztható egymástól a volt szocialista országok és a történelmi, protestáns európai országok által alkotott tömbök (3. ábra).

3. ábra
Anyagi helyzet és történelmi örökség

Forrás: Inglehart, Klingemann (2000: 174)

Inglehart az emberek gondolkodásmódjában és értékvilágában történő változásokat kutatva, nemcsak a gazdasági fejlődést veszi figyelembe, hanem a kulturális és politikai változásokat is. Ezeket a változásokat alapvetően két szakaszra bontja. Úgy gondolja, hogy először a tekintélytiszteleten alapuló, hagyományos értékrend *modern* értékrenddé alakul, majd ezt követően a modern értékrend *posztmodern* értékrenddé válik. Ezen elméleti keret empirikus bizonyítására Inglehart a *World Value Survey* kutatás keretében a különböző országokat egy olyan koordináta-rendszerben helyezte el, melynek egyik tengelyén a *materiális* és az *önkifejezést ösztönző* értékek, a másik tengelyén pedig a *tradicionális* és a *szekuláris* értékek szerint lettek pozícionálva az országok (Inglehart, Welzel 2005: 64). Elkészítette tehát a világ úgynevezett *értéktengelyeit* (4. ábra).

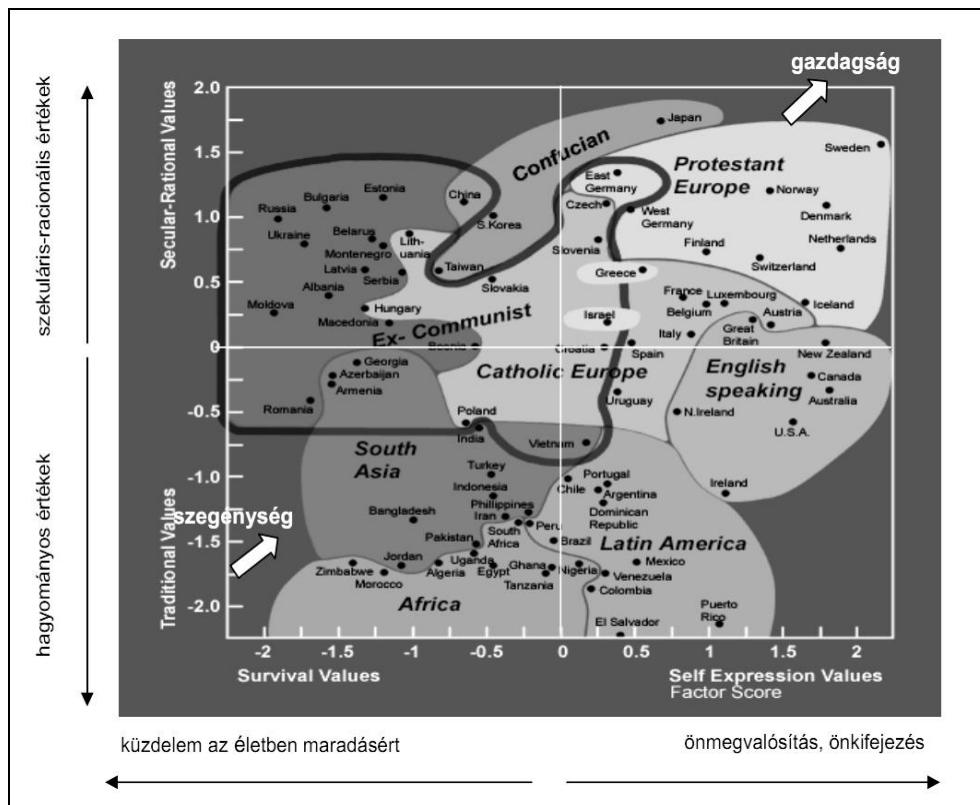
A *materiális* értékek (a *vízszintes* tengely baloldali részén) és az *önkifejezés* (a *vízszintes* tengely jobboldali részén) értékei az egyik dimenziót képezik. A skála bal oldalán a túléléssel, biztonsággal, és az anyagi javak fontosnak tartásával kapcsolatos értékek mezeje felől halad a jobb oldali mező felé, amelynek végén pedig olyan értékek helyezkednek el, mint a szabad választás fontossága, az étellel való elégedettség, tolerancia, a szabadság.

A *tradicionális* értékrendben (a *függőleges* tengely alsó részén) az olyan hagyományos és közösségi értékek helyezkednek el, mint a család, a nemzeti kötelek, vallásosság és a társadalmi rend értékeinek támogatása, illetve az abortusz, a válás és az eutanázia elutasítása. Az ellenkező oldalon, a *szekuláris* értékek csoportjában (a *függőleges* tengely felső részén) pedig inkább a szekuláris, racionális, individualista értékek állnak, ahol fontosabb érték az egyén és az egyéni teljesítmény, valamint tolerált az abortusz és a válás.

Abban az esetben, ha az értéktengely szerinti ábrába átlósan elhelyezünk egy újabb, harmadik tengelyt - amely a gazdasági fejlettséget mutatja -, egyértelművé válik a kultúra és a gazdaság közötti korreláció. A két tengely mentén elhelyezett országok egymástól logikusan szétválasztható klasztereket képeznek. Ahogy előbb is említettük, az értéktengelyek mentén két nagy csoport rajzolódik ki: a *protestáns* Európa országai és a volt *szocialista* országok által alkotott tömbök.

4. ábra

A világ országainak elhelyezkedése az értéktengelyek mentén

Forrás: Inglehart, Welzel (2005: 64)

4.2. A „Mebontott Boldogság” modell

Véleményem szerint abban az esetben, ha a boldogságot, azaz a szubjektív jóllétet (*SWB*) megbontjuk és világosan elkülönítjük *eudémonikus* („*eudaimonic well-being*”: *EWB*) és *hedonikus* („*hedonic well-being*”: *HWB*) boldogságra, akkor közelebb kerülünk a paradoxon lényegéhez és feloldásához. Nézzük meg közelebről e két fogalom eredeti, és az általam javasolt, valamelyest módosított jelentését.

Az *eudémonikus* boldogságot - eredeti megközelítés (Waterman 1993: 678–691; Ryan és Deci 2001: 141-166) által megfogalmazott értelemben - olyan tevékenységek végzése közben éljük meg, amelyekbe teljesen bevonódunk, miközben az önmegvalósítás pozitív élményét éljük meg. Waterman szerint erre az állapotra jellemző az *intenzív bevonódás*, a *teljesség* érzése, illetve annak az érzése, hogy *erre a tevékenységre vagyunk teremtve* (Waterman 1993 – idézet: Füzi 2009: 49-50). Ryan és Deci az *eudémonikus* boldogságot a szubjektív jólléttől különböző úgynevezett *pszichológiai jóllétnek* nevezi (Ryan, Deci 2001: 145-147). A kérdés ez esetben az, hogy ha a boldogság legelfogadottabb tudományos definíciója a *szubjektív jóllét*, akkor minősíthetjük-e *boldogságnak* azt, ami különbözik a szubjektív jólléttől, vagyis a boldogságtól.

Az *eudémonikus* boldogságot ezzel szemben úgy definiálnám, hogy ez egy olyan, elsősorban *belső, intrinzik* célokat maga elé tűző és elérő pozitív állapot, amely során az egyén a belső integritását, a belső és külső világgal való nyugalmi egység, teljesség érzetét éli át. Ez a boldogság legfőképpen három kiemelt területre érzékeny: (1) a szociális *kapcsolatok* (kiemelten a család és a baráti kötelekek) ápolására (2) az egyén személyes *képességeinek, belső értékeinek* érvényesülésére, valamint (3) az egyén erkölcsi és hitbeli normarendszerét tartalmazó *spiritualitásra*.

A *hedonikus (HWB)* boldogságot Ryan és Deci meghatározása alapján bármely olyan tevékenység kiválthat, amely valamilyen (fizikai, intellektuális, társas) *szükségletünk kielégülése* során *pozitív érzelmeket* élünk át (Ryan, Deci 2001: 143-145).

A hedonikus boldogságot úgy definiálnám, hogy ez egy olyan, elsősorban *külső, extrinzik* célokat maga elé tűző és elérő pozitív állapot, amely során az egyén a belső integritásától függetlenül, a *kielégítettség* érzetét éli át. Úgy gondolom, hogy ez nem nevezhető boldogságnak, mivel itt nincs feltétlenül biztosítva az egyén életminőségének pozitív állapota. Ez az állapot elsősorban csupán egy *érzet*, amely mögött nem tudjuk biztosan, hogy van-e valódi egyéni teljesítmény, saját erőből létrehozott érték, vagy csak egy önmagáért való, tartalmatlan, de pozitív érzésekből álló állapot. Ezt az érzeti és életminőségi állapot közötti feszültséget nagyon jól szemlélteti a mai korra, az ösztönök kielégítésére építő fogyasztói társadalomra jellemző tipikus szenvedélyek, a különböző szellemi és fizikai (alkohol, drog) kábítószeres (Magyarai 1994: 125) egyre fokozódó használata.

Abban az esetben, ha a *boldogság* fogalmát eredeti értelmében tartva az egyén *életminőségéhez* kötjük, vagyis a személy a saját sorsával, életkörülményeivel való megelégedését értjük alatta, úgy a megbontott boldogság-fogalomból csupán az *eudémonikus* boldogságnak van létjogosultsága. A hedonikus boldogság ugyanis valójában nem is boldogság, hanem egyfajta átmeneti vagy tartós kielégítettség-érzet, amely nem feltétlenül igazodik az egyén életminőségéhez, személyes fejlődéséhez és a kapcsolatainak minőségéhez. Nevezhetjük-e boldognak azt a személyt, akinek pszichikai és érzelmi állapota bár pozitív, de közben nincsenek, vagy korlátozottak emberi kapcsolatai, rendezetlenek az életkörülményei, és nem éri el a számára kitűzött személyes életcéljait? Ugyanolyan „jó eredménynek” tituláljuk azt a „boldog” személyt, aki például alkohol, drog, luxus vagy más szellemi és fizikai kábítószeres élvezeti forrásaiból meríti erejét és örömét, mint azt, aki a belső integritására támaszkodva bölcsen aktiválja a személyes képességeit, és abból fel tud építeni valami igazán értékes dolgot? Ha az ilyen célzatú kutatások eredeti motívumait, kiinduló kérdéseit nézzük, akkor egyértelműen nem. Abban az esetben, ha valóban egy *értékalapú,*

személyes, intrinzik céljainkat követő, és nem egy üres, öncélú és kétes forrású boldogságot értünk a boldogság és a szubjektív jóllét alatt, akkor a kutatási vizsgálatok során a jövőben mindenképpen csak az eudémonikus boldogságra kell redukálni az eddigi eudémonikus és hedonikus boldogság elmeinek torz egyvelegét. Természetesen megtarthatjuk a hedonikus elemet is, amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyén élvezeti, kielégítettségi szintje milyen erős.

Összességében elmondható, hogy ha a kutatások során nem teszünk semmi mást, csak ezt a két boldogság-fogalmat világosan elválasztjuk egymástól, és azokat pontosan meghatározzuk, akkor az Easterlin-paradoxon egymással ellentmondó értelmezései nyugvópontonra kerülhetnek. Abban az - általam hibásnak vélt - esetben tehát, ha a szubjektív jóllétet *hedonikus* boldogságként értelmezzük, akkor az anyagi jólét növekedésével értelemszerűen tovább növekszik a „boldogság” mértéke, mivel a hedonikus életmód pontosan a külső körülmények, élvezeti források ingereit igényli, egyre nagyobb és nagyobb mértékben (lásd: „*hedonikus taposómalom*”). Ha viszont a boldogságot – az általam javasolt módon - *eudémonikus* boldogságként értelmezzük, akkor derül ki igazán a valós oksági, vagy együtt járási viszony az anyagiak és a szubjektív jóllét dimenziói között, amely várhatóan egy bizonyos pont felett gyengülni kezd.

Ezzel a jelen tanulmány fő kérdésének, a paradoxon feloldásának legfontosabb pontjához érkeztünk. Az előző fejezetekben felvázolt vizsgálatok eredményeit szemlélve jól láthatjuk, hogy van egy bizonyos pont, amely felett az anyagi jólét és boldogság dimenziók közötti szoros kapcsolat hirtelen vagy lassan, de csökkenő tendenciába fordul át. Egyes mérések szerint ez az együtt járás egyenesen megszűnik (Heliwell 2003: 331-360), sőt negatív korrelációba megy át (Zolatas 1981 – idézet: Takács 2005: 690; Lane 2000 – idézet: Szondy 2007: 300). A lényeg, hogy mindenképpen létezik egy pont, ahol valami történik, de nem tudjuk pontosan, hogy hol és mi az.

A kapcsolat megtörésének okát fejtegetve Kasser és Ryan *Öndeterminációs Elmélete* (Kasser, Ryan 1993 – idézet: Szondy 2007: 299) által leírt modelljében szereplő mechanizmust citálhatjuk. Ez ugyanis arra világít rá, hogy amikor az anyagi jólét megszerzése, mint extrinzik cél elér egy bizonyos pontot (nevezzük ezt „*jóléti kritikus pontnak*”), amikor már olyan belső, intrinzik célok kezdenek háttérbe szorulni, mint az emberi kapcsolatok vagy a személyes fejlődés, értelemszerűen maga a szubjektív jóllét, a boldogság érzete is csökkenni kezd. Ezt Cummins *szubjektív jóllét homeosztázis elmélete* (Cummins 2000 – idézet: Szondy 2007: 301) is alátámasztja, mivel ebben az esetben felborul a külső és belső egyensúly.

A boldogság és az anyagiak közötti oksági kapcsolat fejtegetésének kulcspillantata ez, mivel pontosan itt lép be annak a boldogság-fogalom megbontásnak a szerepe, amit az előzőekben felvázoltam. Döntő jelentősége van annak ugyanis, hogy az extrinzik célok túlhangsúlyozása miatt lecsökkent intrinzik célelérést mutató kritikus pont után milyen boldogságfogalmat, értelmezést használunk. Ha az eddigi szokásnak megfelelő, „általános” boldogság vagy csupán a hedonikus boldogság fogalmaival operálunk, akkor a jelenség valóban paradoxon, amennyiben elfogadjuk akár a Kasser öndeterminációs elméletének vagy akár Cummins szubjektív jóllét *homeosztázis elméletének* a külső-belső egyensúlyával kapcsolatos megállapításait. Logikai lehetetlenségnek tűnik az, ha valaki úgy válik boldoggá, hogy közben nem valósulnak meg a boldogságának alapjait jelentő belső, *intrinzik* céljai. A *hedonikus* boldogság és az általános szubjektív jóllét ugyanis ezt a paradoxont rajzolja ki azok esetében, akik átlépték az elemi jólét határát jelző kritikus pontot, amikor már a külső célkövetés a belső értékek rovására megy. Ez esetben ugyanis a felmérések arról az ellentmondásról tanúskodnak, hogy az egyén annak ellenére boldog, hogy hiányoznak az életéből a boldogság legfontosabb kellékei. Amennyiben viszont a kutatási szándéknak, eredeti vizsgálati kérdésnek megfelelő boldogság-fogalmat, vagyis az *eudémonikus* boldogságot használjuk, akkor nagy valószínűséggel teljesen más eredmény fog kijönni. Ez esetben azt kapjuk, hogy a jóléti kritikus pontot követően, a belső értékek elérésnek csökkenő tendenciája miatt, a tényleges, azaz az *eudémonikus* boldogság szintje értelemszerűen *fogyatkozni* kezd, de legalábbis semmiképpen sem emelkedik tovább.

A kulcsjelentőségű „*jóléti kritikus pont*” tehát azért vízvázalasztó, mert pontosan itt válik igazán ketté a boldogságfogalom két, egymástól elkülönülő iránya, vagyis az *eudémonikus* és a *hedonikus* boldogság. Az általános boldogságfogalom szerinti mérések a két különböző érték közti egyfajta boldogsági „átlagról” tanúskodtak, a kérdéstől és a válaszadó értelmezésétől függően, hol a *hedonikus*, hol pedig az *eudémonikus* boldogságnak megfelelően.

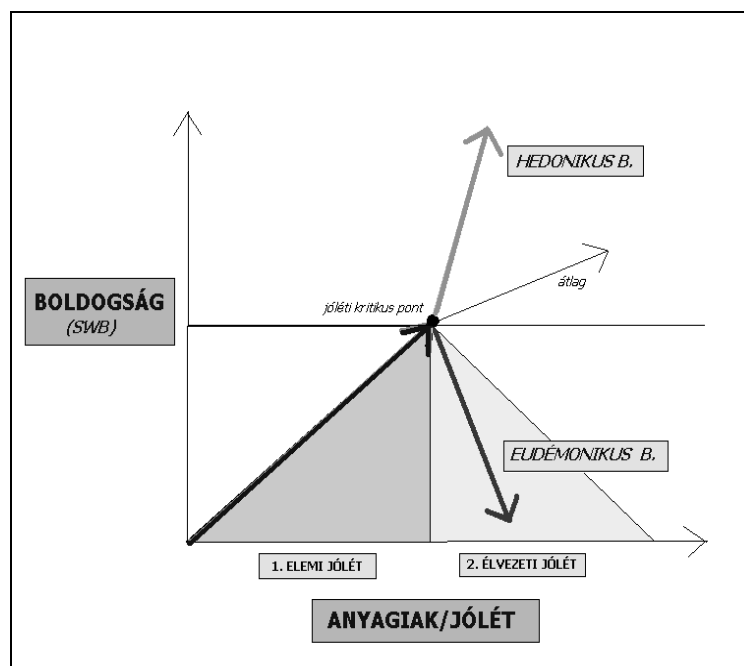
Ha még közelebb szeretnénk kerülni a paradoxon problematikájának feloldásához, az *anyagi jólét* dimenzióját tekintve is finomítanunk, pontosítanunk kell. Itt sem mindegy, hogy az anyagi helyzet a létfenntartáshoz szükséges szint alatt vagy felett van. Ezek alapján egymástól lényegileg különböző életminőségekről beszélhetünk, amelynek elválasztásához – ahogy a boldogságfogalom meghatározásánál, úgy ez esetben is - a jóléti kritikus pont adhat támpontot.

Az anyagi dimenziót finomítva és lebontva két fő szakaszról beszélhetünk: az *elemi jólétről* és az *élvezeti jólétről*. A két szakasz a *jóléti kritikus pont* mentén válik el.

Az *elemi jólét* az anyagiak hiányától az elemi létszükségletek fenntartásához, az egyén belső minőségi életének biztosításához szükséges pontjáig ¹¹tart.

Az *élvezeti jólét* (amit nyugodtan nevezhetünk a *bőség* szakaszának is) pedig értelemszerűen a *jóléti kritikus pontig* tartó elemi szükségletek szakaszát követően kezdődik, és a felső határa pedig abba a végtelennek tűnő térbe fut, amiről csak a világ leggazdagabb emberei tudnának nyilatkozni.

5. ábra
„Megbontott Boldogság” modell alapszerkezete

Azonban, ha közelebbről megnézzük ezt az értelmezési modellt, és elválasztjuk az elemi jólétet külső és belső életminőség szerint, akkor az elemi jólétet tovább bonthatjuk két szakaszra.

Magától értetődő, hogy az elemi jólét *első szakasza* az *egzisztenciális jólét*, amely tartalmazza azoknak a külső, extrinzik, ezen belül elsősorban *anyagi* céloknak a megvalósítását, melyek a biológiai, fizikai szint biztosításához minimálisan szükségesek. Annak a személynek, aki ebben a tartományban mozog, élete (illetve életének ez a szakasza) folyamatos harcról szól az életben maradásért, de odáig már nem jut el, hogy belső életminőségét (ezen belül elsősorban

¹¹ Diener-Seligman szerint ez a kritikus pont – a GDP és az elégedettség viszonylatában – évi 10.000 dolláros GDP/fő érték, mivel ennél az értéknél az elégedettség és a GDP közötti korreláció csupán 8%-os, szemben a teljes tartománnyal, ahol a korreláció nagysága 50-70% közötti (Diener-Seligman 2004: 1-31).

az önkiteljesítéshez, vagyis a személyes fejlődéséhez, képességeinek kibontakoztatásához szükséges feltételeket) biztosítsa. Ez nemcsak a létfenntartáshoz szükséges anyagi forrás biztosítását, hanem a belső jólét megteremtéséhez szükséges egészségi állapot meglétét is jelenti.

Az elemi jólét *második* szakasza a belső célokat megvalósító *intrinzik jólét*. Ebben a sávban az egyén erőforrásait elsősorban már nem az anyagiak biztosítása foglalja le, hanem éppen a létfenntartáson túli anyagi többlet által biztosított azon lehetőségek, amelyek a személy belső értékeinek, céljainak elemi megvalósításához szükségesek. Kissé szubjektíven azt mondhatjuk, hogy ez a *legideálisabb állapot* az emberi életminőségnek, amikor is az egyén élete a külső-belső egyensúly aranyközépútján van. Egyrészt az egyén nem szenved az anyagiak hiányától, így végre képes a belső értékeinek kiteljesítésére, de még nem fér hozzá annyi materiális eszközhöz sem, hogy ez a belső értékeinek hanyagolásához vezetne.

A *belső értékek* elérését célzó intrinzik jólét három meghatározó motívumcsoportja a *minőségi emberi kapcsolatok* (elsősorban a családtagok és mélyebb baráti kapcsolatok) ápolása, az egyén személyes képességeinek, belső értékeinek érvényesülési lehetőségeit magában foglaló *önkiteljesítés*, és az egyén erkölcsi és hitbeli normarendszerét tartalmazó *spiritualitás*. Ez a három fő irány, ami mentén az egyén belső értékének elérését követni lehet. Természetesen egyéntől függ, hogy kinél melyik a fontosabb motívumcsoport. Valakinek a kapcsolatok ápolása lehet a legfontosabb, másoknak pedig a normarendszerüknek és a hitüknek való megfelelés. A művészek és a kreatív embereknek pedig nagy valószínűséggel az önkiteljesítés motívuma a legerősebb.

5. Összegzés

A tanulmányban ismertetett vizsgálatok tükrében elmondható, hogy - a világ országainak boldogságát kutatva, és a nemzetközi összehasonlítások alapján általános mechanizmusokat keresve – egyértelműen kirajzolódik az, hogy egy adott országra jellemző *boldogságszint* és *gazdasági helyzet* között egy bizonyos pontig együtt járás van. Az Easterlin-paradoxon állítása szerint ettől a bizonyos kritikus ponttól már nem beszélhetünk a gazdaság és a szubjektív jóllét kapcsolatáról. Ha azonban közelebbről megnézzük a nemzetközi összehasonlító adatokat, eredményeket, akkor láthatjuk, hogy az egymáshoz közel álló, hasonló pozícióban lévő országok kulturális, történelmi és földrajzi csoportokba rendezhetők. Úgy tűnik, hogy az a *kulturális háttér* a meghatározó a boldogság, a szubjektív jóllét tekintetében, amely döntően formálja az adott nemzet közgondolkodását, attitűdjeit,

értékrendjét és a problémás helyzetekhez való viszonyát. Egy adott ország gazdasági környezetét teljesen másképpen ítélik meg az egymástól kulturálisan teljesen különböző országok. Erre jó példa Mexikó esete, hogy hogyan lehet egy nagyon szegény ország nagyon boldog, és az, hogy miért nem volt képes 50 év alatt boldogabbá az a Japán, aki a világtörténelem talán legnagyobb, leggyorsabb gazdasági fejlődését produkálta.

Az Easterlin-paradoxon körüli oksági fejtegetés során arra juthatunk, hogy az egymástól eltérő vélemények és értelmezések elsődleges oka az anyagiak és a boldogság közötti kapcsolat mérésére meghatározott fogalmak tisztázatlansága és zavara. Easterlin az ellene felhozott kritikákra adott válaszában mindig módszertani hibákra hivatkozott, például arra a jelenségre, hogy a különböző országok és kultúrák lakosai különbözőképpen értelmezik a boldogság fogalmát. A saját állásponatom ezzel kapcsolatban az, hogy az Easterlin-paradoxon körül felmerült módszertani problematikák elismerése mellett a legfontosabb tényező mégis inkább a megfelelő és egységesen elfogadott fogalomhasználat hiánya.

Véleményem szerint abban az esetben, ha a boldogság fogalmat megbontjuk (1) *hedonikus* és (2) *eudémonikus boldogságra*, valamint az anyagi jólétet pedig (1) *elemi* és (2) *élvezeti jólétre*, akkor derül ki igazán az Easterlin-paradoxon eredeti állításának igazságtartalma. A boldogság eredeti jelentéséhez közel álló *eudémonikus* boldogság fogalom esetén ugyanis az anyagiak növekedése egy bizonyos pont felett már valóban nem jár együtt a boldogság növekedésével. Az élet élvezeteit célzó, a személyiség és az emberi kapcsolatok fejlődését hanyagoló *hedonikus* boldogság mérése esetén pedig értelemszerűen az – *eudémonikussal* szemben – ellenkező tendenciát várhatunk, mivel az anyagi jólét növekedése az élvezeti forrásokat jobban érvényesíti.

Mindezek alapján javaslom, hogy a továbbiakban a tárgyban forgó kutatási koncepciókban már a fentiek szerint módosított, finomított változókkal operáljunk. Ezek bevezetése várhatóan feloldja az Easterlin-paradoxon körüli eltérő mérések és értelmezések közötti feszültségeket, illetve magát a paradoxon alapját jelentő látszólagos ellentmondást. Jelen tanulmányban felállított modellem tesztelésére mindenképpen kívánatos lenne egy empirikus adatfelvétel megvalósítása, első körben egy magyarországi felmérés keretében.

Hivatkozások

Cummins, R. A. 2000. Personal income and subjective well-being: a review *Journal of Happiness Studies*. Vol. 1. No. 2. pp. 133–158.

- Csepeli, Gy., Prazsák, G. 2010. Örök visszatérés? Társadalom az információs korban Budapest: József Műhely
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., Diener, M. 1993. The relationship between income and subjective well-being: relative or absolute? *Social Indicators Research*. Vol. 28. No. 3. pp. 195–223.
- Diener, E., Suh, E., Oishi, S. 1997. Recent Findings on Subjective Well-Being *Indian Journal of clinical Psychology*. Vol. 24. No. 1. pp. 25–41.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R., Smith, H. 1999. Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*. Vol. 125, No 2. pp. 276-302.
- Diener, E., Seligman, M. E. P. 2004. Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*. Vol. 5. No. 1. pp. 1–31.
- Easterlin, R. A. 1974. Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In David, P. A., Reder, M. W. (eds.) *Nations and households in economic growth: essays in honour of Moses Abramowitz*. pp. 89–125. New York: Academic Press
- Easterlin, R. A. 1995. Will raising the income of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization*. Vol. 27. No. 1. pp. 35–47.
- Easterlin, R. A. 2005. Feeding the illusion of growth and happiness: A reply to Hagerty & Veenhoven. *Social Indicators Research*. Vol. 74. No. 3. pp. 429-443.
- Füzi Virág. 2009. Az önmegvalósítás és szubjektív jóllét összefüggéseinek vizsgálata ifjúkorban. *FETA Könyvek 4*. pp. 47-66. Budapest: ELTE PPK Pszichológiai Intézet
- Hagerty, M., Veenhoven, R. 2003. Wealth and happiness revisited. Growing wealth of nations does go with greater happiness. *Social Indicators Research*. Vol. 64. No. 1. pp. 1-27.
- Helliwell, J. F. 2003. How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-being. *Economic Modelling*. Vol. 20, No. 2. pp. 331-360.
- Inglehart, R. – Klingemann, H-D. 2000. Genes, culture, democracy and happiness. In Diener, E.–Suh, E. (eds.): *Subjective well-being across cultures* (pp. 165–183). Cambridge, MA: MIT Press.
- Inglehart, R., - Welzel, C. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press
- Kasser, T., Ryan, R. M. 1993. A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 65. No. 2. pp. 410–422.
- Lane, R. 2000. *The loss of happiness in market democracies*. New Haven: Yale University Press
- Magyari, B., I. 1994. *Műzsák a piacon*. Budapest: AULA Kiadó
- Oswald, Andrew. 1997. Happiness and Economic Performance. *Economic Journal*. Vol. 107. No. 445. pp. 1815-1831.
- Ryan, R. M., Deci, E. L. 2001. On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*. Vol. 52. No. 1. pp. 141-166.
- Stevenson, B., Wolfers, J. 2008. Economic growth and subjective well-being: Reassessing the Easterlin paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*. Spring. Vol. 2. pp. 1-87.
- Szondy, M. 2004. A szubjektív jóllét és a törekvések kapcsolata késő serdülőkorban. *Alkalmazott Pszichológia*. Vol. 6 No. 4. pp. 53 – 72.
- Szondy Máté. 2007. Anyagi helyzet és boldogság: kapcsolat individuális és nemzetközi szinten. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. Vol. 8. No. 4. pp. 291 – 307.
- Takács, D. 2005. A pénz (nem) boldogít? *Közgazdasági Szemle*. Vol. 52. No. 9. pp. 683-697.
- Waterman, Alan S. 1993. Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology* Vol. 64 No. 4. pp. 678–691.

Zolatas, X. 1981. *Economic growth and declining social welfare*. New York: New York University Press.